

## РЕЦЕНЗІЇ

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.141.13>

В. Орлик, д-р іст. наук, проф.  
 Центральноукраїнський національний технічний університет, Кропивницький, Україна,  
 Н. Пасічник, д-р іст. наук, доц.  
 Центральноукраїнський державний педагогічний Університет імені Володимира Винниченка, Кропивницький, Україна

**ГІДНИЙ ПОСТУП СТАНОВЛЕННЯ  
 ДОВЖИНОЮ У СТОЛІТТЯ ОЧИМА СУЧАСНИКІВ  
 РЕЦЕНЗІЯ НА ЮВІЛЕЙНІ ВИДАННЯ ДНІПРОВСЬКОГО  
 НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА:**

Історія Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара. 1918–2018 / гол. редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков. – 5-те вид, перероб. і допов. – Дніпро : Ліра, 2018. – 416 с., 20 іл.; Савчук В. С. Ректори Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара (1918–2018). Книга нарисів / В. С. Савчук ; голова редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков. – Дніпро : Ліра, 2018. – 212 с.;

Професори Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара: бібліографічний довідник / голова редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков та ін. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Дніпро : Ліра, 2018. – 400 с.

2018 р. Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара відсвяткував свій славний 100-літній Ювілей. І цілком закономірно фахівці-історики університету реалізували природне професійне бажання закарбувати в пам'яті сучасників та прийдешніх поколінь історичні оповіді про найосновніші й найважливіші постаті та факти зі славного університетського минулого. Матеріалізацією такого бажання справжніх патріотів Дніпровської класичної вищої школи стали три святкові видання, оформлені на високому естетичному рівні:

- Історія Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара. 1918–2018 / голова редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков. – 5-те вид., перероб. і доповн. – Дніпро : Ліра, 2018. – 416 с., 20 іл.

- Савчук В. С. Ректори Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара (1918–2018). Книга нарисів / В. С. Савчук ; голова редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков. – Дніпро : Ліра, 2018. – 212 с.

- Професори Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара: бібліографічний довідник / голова редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков та ін. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Дніпро : Ліра, 2018. – 400 с.

Якщо говорити про Ювілей вищих навчальних закладів, то справедливо буде зазначити, що такі події безперечно є надзвичайно важливими для науковців, адже вони створюють умови та надають дієву мотивацію для актуалізації всіх аспектів історії, джерелознавства та історіографії навчального закладу. Надзвичайно важливим, особливо специфічним та складним завданням дослідників стало вивчення та введення до наукового обігу образів університету, якими оперує перш за все громадськість, а вже потім і наукові осередки. Саме тому 100-літній Ювілей Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара став не лише суто науково-освітнім явищем, а найголовніше – явищем громадським. Перш за все це виявилось у впливові на ювілейні праці особливостей сьогодення, настроїв громадськості, змін соціальних та національних пріоритетів. Цей факт ще раз підтвердив висновок сучасних українських істориків про зміну призначення історичної науки на сучасному етапі її розвитку – предметом історії стає не минуле, а використання минулого в сучасності [1, с. 97].

Перше з ювілейних видань – "Історія Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара. 1918–2018" – відкривається вступним словом ректора університету, члена-кореспондента НАН України, про-

фесора М. В. Полякова, який з великою пошаною виокремив визначні досягнення видатних українських вчених В. І. Вернадського, Д. І. Багалія, Л. В. Писаржевського, М. П. Василенка як засновників університету, поколінь науково-педагогічних працівників, які суттєво "збагатили вітчизняну науку й послужили надійною інтелектуальною основою для формування наукових шкіл" [2, с. 17], випускників університету, які навічно уславили і продовжують прославляти рідну Альма-матер.

Вікова історія університету розкривається у 10 розділах. У першому розділі видання приділено увагу опису подій, що передували створенню університету 1918 р. Виявляється, історичні передумови зародження освітніх процесів на Катеринославщині проявилися ще в кінці XVII ст. разом з появою 1792 р. Головного народного училища (згодом – гімназії). За активної участі місцевої освітньої еліти, а також професорів Харківського університету та очільників Новоросійського генерал-губернаторства Катеринославська гімназія розширювалася, зміцнювалася її матеріальна база. Автори видання детально описують результати діяльності керівництва цього навчального закладу, особливості організації гімназійної бібліотеки, пансіонного забезпечення учнів. Перелік прізвищ історичних осіб, деталей розвитку матеріальної бази гімназії, особливостей вивчення навчальних предметів, організації виховної роботи, деталей розкриття фінансової діяльності з посиланнями на джерела – наявність таких відомостей та увага до фактажу свідчить про неабиякий обсяг досліджень авторського колективу видання та про похвальну увагу виконавців історієписання до аналізу об'єктивності джерельної бази.

Фактично, Катеринославська гімназія дала умовний старт розвитку в Катеринославі мережі навчальних закладів різного типу – училищ, пансіонів, семінарій. На кінець 50-х рр. XIX ст. в місті нараховувалося вже більше 3-х десятків навчальних закладів. Автори видання роблять важливий висновок, що незважаючи на "різнобарвність" різного роду гімназій, училищ, шкіл, семінарій та на відсутність хоч якоїсь уніфікації організації в них навчального процесу, ці заклади "відіграли важливу роль у становленні міста" [1, с. 26]. Як наслідок, у пореформенний період продовжувала функціонувати Катеринославська чоловіча гімназія, яка стала одним з основних навчальних закладів середньої освіти міста, а у зв'язку з необхідністю розв'язання проблем жіночої освіти у другій половині XIX ст. відкрилася Маріїнська жіноча гімназія. Ці навчальні заклади і стали основою освітньої діяльності в Катеринославі в перші 15 років пореформеного періоду. Автори видання детально висвітлюють стан освіти у

цьому місті в період кінця XIX – початку XX ст.: відкриття у Катеринославі вищого гірничого училища, учительського інституту, реальних та комерційних училищ, класичних чоловічих і жіночих гімназій, учительських курсів. Таким чином, автори видання роблять висновок про створення в місті сприятливого інтелектуального ґрунту для заснування в майбутньому класичного університету.

Не обійшли стороною автори видання і характеристику наукових інституцій доуніверситетського періоду, висвітлюючи діяльність Катеринославської вченої архівної комісії, Катеринославського наукового товариства, Обласного музею ім. О. М. Поля, Катеринославської "Просвіти". Саме у "Просвіті" об'єдналися інтелектуали місцевої інтелігенції, у тому числі відомі історики В. О. Біднов, Д. І. Дорошенко, А. С. Синявський, Д. І. Яворницький та ін. Саме на цьому ґрунті проростала ідея створення в Катеринославі університету.

Автори видання досить вдало відобразили напружену роботу громадськості міста протягом 1915–1918 рр. щодо остаточного розв'язання питання про заснування у місті університету. Складається враження "спресованості" подій. Стає зрозумілим, що вже ніякі соціальні й політичні процеси та збурення не зможуть перебороти прагнення містян-інтелігентів мати осередок вищої освіти. На підтвердження тези про роль особистості в історії автори з повагою описують роль видатних науковців, що прийняли безпосередню участь у заснуванні університету – В. І. Вернадський, Л. Л. Іванов, К. І. Котєлов, І. Я. Акімфєв. Нарешті, незважаючи на дві революції, зміну влади, суспільні потрясіння, 1918 р. Міською Думою було прийнято рішення про створення у Катеринославі університету. Авторі видання відзначають особливу роль у цьому процесі наукової громадськості та міського самоуправління, які були надійним чинником позитивних перетворень у вищій освіті Катеринослава.

Висвітлюючи особливості та закономірності початку діяльності та розбудови університету, автори видання залишаються вірними обраному на самому початку викладу принципу – історія університету – це перш за все людинознавча історія. Тому їй приділена максимальна увага до кожної особистості, яка мала причетність до розвитку вищої школи Катеринослава, а потім Дніпропетровська. М. Й. Лебедев, В. П. Карпов, П. М. Леонтовський, Ф. В. Тарановський, Г. Ю. Тимофєєв, М. К. Любавський та ін. – такими персоналіями починається почесна когорта вчених, які уславили Дніпровський національний університет імені Олесья Гончара в історії спочатку союзної держави, а з 90-х рр. XX ст. – і вільної та незалежної України. Особлива увага авторським колективом видання була приділена формуванню та розвитку наукових напрямів та наукових шкіл – професорів Д. І. Яворницького, Г. О. Грузинцева, Л. В. Писаржевського, О. В. Рейнгарда, В. М. Архангельського й багатьох інших. Саме формування наукових шкіл забезпечувало спочатку в університеті, потім у Інституті народної освіти, а згодом – у Дніпропетровському університеті поновлення та розвиток за нових історичних умов фундаментальної науки університетського типу.

Автори видання знайшли відповідні оцінки й умовам життєдіяльності університету в часи довоєнних репресій, об'єктивно змалювали картину діяльності обох "частин" університету під час Другої світової війни, приділили увагу післявоєнній відбудові та відновленню науково-освітнього функціонування вищого навчального закладу, "великому будівництву" кінця 60-х – початку 80-х рр. Особливе значення автори видання надали періоду ректорства професора В. І. Моссаковського, який протягом 22 років плідно забезпечував "помітне зростання матеріально-технічної бази, підготовку науково-педагогічних

кадрів, створення нових підрозділів, введення перспективних спеціальностей, зміцнення зв'язків з провідними підприємствами України" [1, с. 242].

Відзначимо й такі позитиви видання, як наявність іменного покажчика та велику кількість якісно виконаних чорно-білих та кольорових ілюстрацій.

Особливо необхідно відзначити другу книгу ювілейного видання до 100-річчя Дніпровського національного університету імені Олесья Гончара, присвячену ректорському корпусу цього славетного навчального закладу, підготовлену відомим українським дослідником історії науки професором В. С. Савчуком. Дане видання – це не просто біографічне дослідження як традиційний історіографічний жанр. Воно є унікальним у декількох аспектах. По-перше, ця наукова розвідка поповнила досить обмежену кількість праць, де представлено "послідовне дослідницьке осмислення та дослідження повного складу ректорського корпусу за всю історію існування того чи іншого вищого навчального закладу" [3, с. 11]. По-друге, книга нарисів вибудована на нових методологічних підходах так званої "нової біографічної історії", котрій притаманне не лише заглиблення у життєдіяльність особи-ректора, але й спроба крізь конкретну людину відобразити соціокультурну ситуацію та окреслити примус зовнішніх обставин, що впливали на особисту долю ректорів і на долю університету. В. С. Савчук фахово подає узагальнений портрет очільника вищого навчального закладу як особистості соціально значущої для прогресивного розвитку університету на тлі різноманітних соціально-політичних змін, що відбувалися протягом ста років існування й діяльності університету. По-третє, соціокультурний колективний портрет зазначеної соціальної групи зображувався на основі одинадцяти показників і характеристик, виокремлених за результатами статистичного аналізу великого масиву опублікованих праць з просопографічної тематики. Відповідно, при дослідженні життєвого і творчого шляху двадцяти шести ректорів (директорів) Дніпровського національного університету висвітлювалися демографічні, соціальні, освітні, професійні, громадсько-політичні характеристики, а також дія цілісного й завершеного відтворення – подальша доля ректора. Такий широкий спектр різноманітних соціальних факторів є об'єктивно виваженим, оскільки діяльність ректорського корпусу університету зображується протягом значного історичного періоду, за якого відбувалася громадянська війна, визвольні змагання, функціонування в СРСР в умовах планової економіки з диктатурою компартії, Друга світова війна, розпад СРСР, формування нових соціально-економічних та правових умов господарювання.

При підготовці даного видання автором було використано значну кількість опублікованих і неопублікованих джерел, у тому числі архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади України, державного архіву Дніпропетровської області, архіву та прес-центру ДНУ імені Олесья Гончара, Державного архіву Російської Федерації (ГАРФ), Державного архіву вінницької області та Державного архіву СБУ (фонд управління в Дніпропетровській області). У зв'язку з тим, що із 20 ректорів (директорів) довоєнного періоду за даними автора 10 було репресовано (із них 7 засуджено до найвищої міри покарання – розстрілу), то джерелами також виступають слідчі справи. У книзі представлені цікаві зображувальні джерела, а саме – архітектурні пам'ятки та фотографії. У передмові проф. В. С. Савчук зазначає, що фотографії окремих ректорів не вдалося розшукати, а саме: не представлено фотографії ректорів (директорів) Г. (Ю) Д. Триодіала, М. В. Павлова та П. І. Шляхового [3, с. 101, 113].

За сторічний період функціонування Дніпровського національного університету імені Олесья Гончара посаду ректора (директора) посідали 26 осіб (із них 22 особи

займали цю посаду протягом 1918–1951 рр. і 4 особи з 1951 по теперішній час), при цьому на різних етапах, різні характеристики були визначальними при призначенні на цю посаду. Перші ректори – М. Й. Лебедев (липень 1918 – вересень 1918), В. П. Карпов (вересень 1918 – початок 1920), Л. В. Писаржевський (початок 1920 – весна 1921) і М. Ф. Злотніков (літо 1921 – жовтень 1923) були "знакові особистості вітчизняного й світового наукового простору, які були добре відомі своїми науковими працями у науковому співтоваристві" [3, с.210]. У другій половині 20-х – 30-ті рр. ХХ ст. на призначення на цю посаду починає суттєво впливати належність до комуністичної партії, однак це не захистило багатьох ректорів від репресій. З 50-х рр. ректорами стають науковці. Які зробили значний внесок у розвиток вітчизняної науки за різними напрямками.

Автор застосовує влучні назви статей про кожного з ректорів, які відображають сутнісні характеристики конкретної особи. Наприклад, стаття про першого ректора Катеринославського університету М. Й. Лебедева називається "Біля витоків Катеринославського (Дніпровського) класичного університету"; нарис, присвячений В. І. Москальовському, з іменем якого пов'язаний якісно новий етап розвитку університету, представлений під назвою "Зірка першої величини на академічному небосхилі – будівничий сучасного університету"; стаття про діючого ректора ДНУ – М. В. Полякова подана як "Учений, освітянин, громадський діяч, почесний громадянин міста". Необхідно відзначити, що, незважаючи на елітарність ректорського корпусу, в історичних нарисах професора Савчука ці особи подані не заідеалізовано, а з їхніми життєвими, професійними, партійними та іншими проблемами.

У позитивному плані необхідно відмітити об'єктивне, виважене подання інформації про нині діючого ректора ДНУ імені Олесь Гончара (з листопада 1998) – М. В. Полякова – відомого науковця й громадського діяча.

Отже, ювілейне видання про очільників університету, де висвітлена їхня діяльність на цій посаді, заслуговує високої схвальної оцінки. Автору цієї книги – професору В. С. Савчуку, на нашу думку, вдалося сформулювати цілісне, об'єктивне уявлення про ректорський корпус університету, який він вважає славетним і який він гідно представив науковій спільноті

Третє видання – "Професори Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара: бібліографічний довідник" – присвячене опису життя та науково-педагогічної діяльності фахівців найвищої кваліфікації – професорів Дніпровської вищої класичної школи. Довідник, як і попередні видання, також відкриває "передне слово" ректора університету, члена-кореспондента НАН України, професора М. В. Полякова, який коротко презентував зміст довідника у відповідності до найважливіших етапів життєдіяльності університету: "...ця фундаментальна довідкова синтеза містить найважливіші відомості про декілька генерацій учених Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара" [4, с.4].

Кожна із 480 бібліографічних статей видання написана окремим автором, втім весь авторський колектив витримав єдину форму представлення інформації про героїв довідника: кожна стаття містить коротку життєву та науково-педагогічну біографію, перелік основних праць професора-науковця, посилання на джерела та літературу.

Слід віддати належне колективу укладачів бібліографічного довідника – всі статті мають близький стиль написання, відрізняються конкретикою, змістовною повнотою і повністю відповідають енциклопедичним вимогам до написання подібних матеріалів.

Водночас, при всій повноті викладу, яка властива всім трьом ювілейним виданням, хотілося б побажати авторам наступних випусків рецензованих книг більше уваги приділити формуванню та розвитку наукових шкіл університету, особливо тих, які славлять університет далеко за межами України. Крім того, хотілося б отримати більш чітку та виокремлену інформацію про розвиток бібліотечних технологій в університетському бібліотечному комплексі та про розвиток інформаційно-комунікаційних технологій для підтримки освітнього процесу та наукової діяльності науково-педагогічних працівників. Утім, названі побажання жодним чином не впливають на загальне враження про виключно високу якість виконаної колективом авторів і редакторів роботи.

Таким чином, аналіз названих вище ювілейних видань приводить нас до таких висновків. Усі три книги являють собою глибокі міждисциплінарні дослідження, оскільки охоплюють значні масиви історичної, економічної та організаційної інформації; відображають аналіз великого обсягу фактологічного матеріалу з різних наукових і освітніх сфер; репрезентують узагальнену, переосмислену та систематизовану джерельну базу з окресленої проблематики, вводять до наукового обігу велику кількість маловідомих архівних документів. Видання характеризуються системним підходом до предмету дослідження. Цілісний аналіз та структуризація діяльності колективу Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара в досліджуваній період значно розширюють сучасні знання з історії закладів вищої освіти України. У результаті появи вказаних видань історіографія української вищої освіти та науки поповнилася якісним і унікальним матеріалом, котрий відзначається високим науковим рівнем та оригінальністю висновків і узагальнень.

#### Список використаних джерел:

1. Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями: колективна монографія / Удод О., Верменич Я., Ковалевська О., Ясь О.; за заг. ред. В. Смоля; НАН України; Ін-т Історії України. – Київ: Генеза, 2018. 210 с.
2. Історія Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара. 1918–2018 / голова редколегії чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков. – 5-те вид., перероб. і доповн. – Дніпро: Ліра, 2018. – 416 с., 20 іл.
3. Савчук В. С. Ректори Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара (1918–2018). Книга нарисів / голова редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков; В. С. Савчук. – Дніпро: Ліра, 2018. – 212 с.
4. Професори Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара: бібліографічний довідник / голова редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков та ін. – 3-те вид., перероб. і доп. – Дніпро: Ліра, 2018. – 400 с.

#### References:

1. Smolii, V. (Ed.). (2018). Essays on the Social and Cultural History of Ukrainian Historiography: Subdisciplinary Areas: A Collective Monograph. Kyiv: Genesis.
2. Poliakov, M. (Ed.). (2018). History of Oles Honchar Dnipro National University, 1918-2018. Dnipro: Lira.
3. Savchuk, V. (2018). Rectors of Oles Honchar Dnipro National University (1918-2018). Essays. Dnipro: Lira.
4. Poliakov, M. (2018). Professors of Oles Honchar Dnipro National University: Bibliographic Handbook. Dnipro: Lira.

Надійшла до редколегії 12.03.19

V. Orlyk, Dr. Habil. (History), Professor  
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine,  
N. Pasichnyk, Dr. Habil. (History), Associate Professor  
Central Ukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

A WORTHY PROGRESS OF DEVELOPMENT DURING THE CENTURY THROUGH THE EYES  
OF CONTEMPORARIES: REVIEWS OF JUBILEE EDITIONS OF OLES HONCHAR DNIPRO NATIONAL UNIVERSITY